

“AB VE GLOBALLEŐME SÜRECİNDE EGEMENLİĞİN DÖNÜŐMÜ VE ULUSAL EGEMENLİĞİN GELECEĞİ”

Prof. Dr. Murat BELGE^()*

Bu gibi toplantılarda, konuşanlar, “burada bulunmaktan ne kadar mutlu” olduklarını söyleyerek söze başlarlar. Ben de öyle başlayacağım ama itiraf edeyim ki ilk daveti aldığımda mutlu filan olmadım, düpedüz korktum. “Hukuk” konusunun uzmanı değilim ben. Ülkede konunun en seçkin uzmanları karşısında, kalkıp nasıl konuşurum, ne söylerim?

Ama biraz düşününce, zaten bir “hukuk uzmanı” olarak çağrılmadığımı anladım. O zaman da biraz rahatladım. Dünyada, hukuku yakından ilgilendiren bu son derece önemli gelişme hakkında, belki bir tarihçi, bir “düşünceler tarihçisi” veya bir siyasi yorumcu olarak benim de söyleyecek birkaç sözüm olabilir. Hattâ bütün bunlar da olmadan, dünyanın ve bir ülkenin yalın bir vatandaşı olarak hepimizin söyleyecekleri vardır ve olmalıdır.

“Tarihçi” dedim. “Tarihçi”nin söylemi ya da yöntemiyle “hukukçu”nunki sanki birbirlerinin karşıtıdır. Tarihçi, bir olguyu, yeşerdiği yerde arar: kökünü bulmaya çalışır, oradan yapraklara doğru yükselir. Hukukçu ise (biraz da en eski çağlarda hukukla dinin iç içe geçmesinin anılarıyla belki “On emir” de olduğu gibi) genellikle gökten yere iner. Hukuk da son analizde bir somut yerde yeşerip büyür ama hukuk dili evrensel olmak zorundadır. Tabii bu, verili tarihî koşullarda hukukun getirdiği normu işitecek bir insan topluluğu ile sınırlıdır bu “evrensellik”. Ama “öldürmeyeceksin” diye emir gökten gürelemişse, bu sesi işiten herkes kendini bu hukuk kuralının muhatabı sayabilir.

Bu konuya, konuşmanın sonunda döneceğim. Şimdi, yaşadığımız güne özgü birkaç şey söylemek istiyorum.

Dünya tarihinin ilginç bir evresinde yaşıyoruz. Dramatik değişimlerle dolu evre.

Ocak ayı sonunda, Avrupa Birliği’nin Sosyal ve Ekonomik Komitesi’nin Brüksel’de, “AB’ye aday ülkeler, sivil toplum temsilcileri”

^(*) **İstanbul Bilgi Üniversitesi Fen Fakültesi Karşılaştırma ve Edebiyat Bölüm Başkanı**

ile yaptığı toplantıya davet edilmişim. Komite'nin açış konuşmalarını yapan yetkilileri sık sık, oluşmakta olan bir "Avrupa Anayasası"ndan söz ettiler. Çağrıldığıımız toplantı da, bu Anayasa'nın "sosyal ve ekonomik haklar" kısmının hazırlanması sürecindeki adımlardan biri olarak sunuldu bizlere.

Orada bu sözler üstüne düşününce, sözkonusu yetkililerin biraz acul davrandığına hükmettim: Avrupa Birliği'nin bugünkü gidişi ve vardığı aşama açısından bakıldığında, bir Avrupa Anayasası'ndan söz etmek için vakit erken görünüyor. Bir Anayasa, bir devleti öngerektiriyor; bir devlet de, bu gün olduğundan daha ileri bir "birlikte yaşama" iradesine dayanmalı. Oysa Avrupa'da gerek toplumsal düzeyde, gerekse politik-kurumsal düzeyde, Birlik'ten bu derece bağlayıcı bir şey anlamayanlar çoğunlukta. Bunların bazıları böyle bir sonuca taraftar değil.

Bu olaya, şu anda içinde yaşadığımız genel ruh halinin küçük bir örneği olduğu için değinmek istedim. Bir yanda, bildiğimiz ulus-devletlerin bildiğimiz pratikleri ve kurumları; bir yanda, bütün dünyada, bu pratiklerde ve kurumlarda eksikler, kusurlar, yetersizlikler, uyumsuzluklar yaratan yeni global gelişmeler (her düzeyde); bir yandan, çeşitli boyutlarda "federalist" özelemler içeren utopya veya daha gerçekçi tasarımlar.

Bunların hepsi bir arada ve dolayısıyla genel manzara biraz kaotik. Ama burada belirgin bir yöneliş, bir eğilim olduğunu, parçalara ayrılmış dünyadan, ayırım çizgilerinin -genel düzeyde- gitgide silikleştiği bir dünyaya doğru gittiğimizi görmek için çok keskin gözlü olmak gerekmiyor.

Bu gidişin nedeni ya da temeli, bir bakıma, üç beş kelimeyle açıklanabilecek bir durum: dünyada iletişimin gösterdiği muazzam gelişme bu ayırım çizgilerini aşındırıyor ve yeryüzünde yaşayan insanlar arasında bir türlü mesafeyi asgariye indiriyor. Bu gelişme sonucunda, gitgide, tek bir topluluğa benziyoruz. Mal alıp veriyorsak, hukuk ilkesi de alıp verebiliriz.

Tarihte her önemli gelişmenin çeşitli başlangıç noktaları bulunabilir, yani "başlangıç" daha gerilere taşınabilir. Bugünkü Avrupa Birliği fikrinin başlangıcını 1648'in Westphalia Anlaşması'nda bulmak da biraz böyle bir şey. Bir "dünya hukuku"nun başlangıcını böyle çok gerilere, uzaklara götürmek istemiyorum. Öyle bakacak olursak, Ortaçağ şövalyelerinin savaşta birbirlerine gösterdikleri "aristokratik

saygı kuralları içinde davranma” etiğini de bir çeşit uluslararası hukuk olarak yorumlamak mümkün olabilir.

Bu alanda belirleyici aşama olarak, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunun uluslararası hukukun başlangıcını haber verdiğini düşünüyorum. Bundan önceki girişimler, bu arada Cemiyet-i Akvam adıyla andığımız o talihsiz örgüt, bu yönde atılmış, ama etkili olamamış adımlardı. Örgütün Türkçe'deki adı da sanki sembolik: bizim için iyice arkaik hale gelmiş iki kelime, “cemiyet” ve “akvam”, bir de Arapça kuralla bağlanmış. Bir “ölü doğum” tanıklığı yapar gibi.

Birleşmiş Milletler'den çeşitli şikayetlerimiz olabilir. Ama onu Cemiyet-i Akvam'la karşılaştıramayız.

Ama Birleşmiş Milletler'den önce, Nürnberg Mahkemesi'ni, uluslararası hukukun başlangıç noktası olarak ele alabiliriz. İnsanlık tarihinde savaş da en azından hukuk kadar eski bir olay. İnsanlar savaşırken de, savaş bittikten sonra da, geçerli hukuka uysun uymasın, ne yapacaklarını biliyorlardı. En eski ilkeye, kuvvetin hukukuna başvurdukları çoktu; ama zaman içinde “kuvvet”i ve “zafer”i dengeleyen ilkeler biçimlenmeye başladı. Gene de İkinci Dünya Savaşı sonunda insanlık oldukça yeni bir durumla karşılaştı: bunun bir benzeri 1919'da yaşanmış, gene öncelikle Avrupa'da ve gene öncelikle aynı taraflar arasında çıkan savaştan sonra, yeniler yenilenlere koşullarını dikte etmiş, bu arada onları, kendilerine savaş açtıkları ve zarar verdikleri için, cezalandırmışlardı. Ama bu cezalandırma, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde ortaya çıkan duruma benzemiyordu. Bu son durumda ceza, savaş boyunca ve savaş içinde olanlardan çok, savaşla doğrudan ilgili olmayan uygulamalar karşısında gerekli olan bir şeydi. Nazi Almanyası'nın bu savaş boyunca, başta Yahudiler olmak üzere, insanlığa karşı işlediği suçlar, vicdanını allak bullak etmişti. Bu yeni durumu anlatmakta, var olan diller yetersiz kaldığı için, Polonyalı Yahudi ve uluslararası hukukun babalarından Raphael Lemkin “genosid” terimini 1944'te icat etti. Terim gibi, yeni bir uygulama da gerekecekti bu durum için. Nürnberg'deki uluslararası mahkeme bunun sonucudur.

Nürnberg varlığı keşfedilen dehşete karşı, sanki bir refleksle başlayan bir tepki gibidir. Onun için, orada birçok şey ad hoc denebilecek bir biçimde yapıldı. Ancak olup bittikten sonra ne oldu diye düşünmenin sırası geldi.

Evet ne olmuştu?

Uluslararası mahkeme kurulmuştu. Bu oldukça yeni bir şeydi. Mahkeme, yalnızca savaş başlatan bir ülkeyi cezalandırmıyordu. (o, “barış” antlaşması dediğimiz görüşme tipinde olmasına alıştığımız bir uygulamadır: toprak alınır, tazminat alınır v.b.); “uluslararası antlaşmaları ihlal eden saldırı savaşı planlamak” gibi, hatta, bu tür suçları işlemek üzere ortak bir antlaşma içine girmek gibi, o zamana kadar herhangi bir yerde yazılı olmayan suçları yargılıyordu.

Yani, yeni bir hukuk yaratıyordu.

Ama en önemli konu, insanlığa karşı işlenmiş suçların yargılanmasıydı. Burada “insanlık” denince kastedilenlerin çoğu Alman yurttaşı olan Yahudiler, Çingeneler veya Komünist gibi “ideolojik bakımdan zararlı” görülen kişilerdir. Bu muamelenin korkunçluğu, tarihte ilk kez, bir devletin kendi vatandaşlarına yaptığı bir şeyin başka devletler tarafından yargılanmasına yol açmıştı. Başka kelimelerle söyleyecek olursak, bir ülkenin “egemenlik” alanına ya da “iç işlerine” ülke dışından, müdahale ediliyordu.

Bunun ne anlama geldiğini biraz düşününce, şunu görmekte çok gecikmeyiz sanırım: dünyada insan haklarını korumanın başka bir yolu yoktur. Bu aslında çok basit bir durum ve çok yalın bir ilke.

Çünkü, bir devlet insanlarına kötü davranmaya karar vermişse, ve “ulusal egemenlik” denilen sur onu bu davranışlarında her türlü müdahaleden muaf kılıyor ve halkıyla başbaşa bırakıyorsa, kötülük gören halkın isyan ederek bu rejimi yıkması dışında, yapılacak bir şey yoktur.

Uluslararası hukuk kavramının ve tabii Birleşmiş Milletler fikrinin bir başka babası olan Hans Kelsen de bunu söylüyordu. Tek tek devletlerin insan haklarını çiğnemesine, ancak ve ancak, o devletlerin üstünde yer alan bir hukuk engel olabilirdi. Ama “yaptırım”ı olmayan bir “hukuk” çok anlamlı bir şey değildir. Dolayısıyla neyin doğru neyin yanlış olacağına karar verecek bir mahkeme ve o mahkemenin kabul edilmiş bir otoritesi olması gerekir.

Birleşmiş Milletler de, Lahey'deki Adalet Divanı da, bu yeni durumun ve bu tip düşüncelerin ürünüdür. Tabii daha yeni bir kurum olan AIHM de.

Quincy Wright, “Ulus-devletlerin temel insan haklarını çiğnemelerini engellemek mümkün olmazsa, etkili bir uluslararası örgütlenme de mümkün olmaz” diye yazmıştı (A Study of War).

Bu cümlenin tersini de söyleyebiliriz o halde: “Uluslararası bir örgütlenmenin amacı ulus-devletlerin temel insan haklarını çiğnemelerini engellemektir.”

Kelsen ise, “Egemenlik kavramının bize vereceği, bizim oraya kasten koyduğumuzdan başka bir şey olmaz” diyordu ve ancak “Devlet”i kutsallaştırılanların devleti bağlayacak uluslararası hukuka karşı çıktığını söylüyordu.

Bunu da başka kelimelerle, ifade etmek gerekirse, “Ulusal egemenlik”, hukukun değil politikanın belirlediği bir kavramdır.

“Ulusal egemenlik” dediğimiz şey, dünyanın bir yerinde, ulus-devletin birinde, toplumun özgürlüğünün sınırlanması için kullanılıyorsa, insan haklarını değil, devlet ayrıcalıklarını garanti altına alıyor demektir.

Bunun “kanun”la yapılıyor olmasının da bir şey değiştirmedini artık çok iyi biliyoruz. Bugünün dünyasında insanların istediği “kanun devleti” değil, “hukuk devleti”dir. Hukukun üstünlüğüdür.

Şimdi konuşmamın başında değindiğim “evrensellik” konusuna döneyim. İkinci Dünya Savaşı sonunda dünyanın varmış olduğu teknolojik gelişkinlik düzeyi, hukukun o evrensel sesinin, yeryüzünün her türlü köşe bucağında işitilmesinin maddî imkânlarını yerine getirdi.

Ama paradoks şu ki, politikanın aldığı biçimler bu maddî imkânları ancak kendine göre değiştirerek kabul edebiliyordu.

Şöyle bir durum:

Bu dönemde, en kaba, en genel terimlerle, iki siyasî anlayış, iki ideoloji karşı karşıya geldi: liberalizm ve sosyalizm. Bütün karşıtlıklarına rağmen, belki de Aydınlanma’ya dayanan akrabalıklarından ötürü, çeşitli ortaklıkları da vardı. Bunların en önemlisi de “enternasyonalizm”leriydi. Burada da, doğal olarak, ilgileri ve ilkeleri çatışabiliyordu, ama son analizde, ikisi de, bir “dünya birliği” öngörüyordu.

Sözünü ettiğim “paradoks” burada: bu iki “enternasyonalist” ideoloji, Soğuk Savaş koşullarında “ulus-devlet” olgusuyla eklemlendi ve o mantığa göre davrandı. Yalnız tek tek ulus-devletler değil, ortaya

çıkan iki blok (ve onlar gibi davranmaya çalışan Üçüncü Dünya) sanki bir ulus-devletmiş gibi davranmayı bir ideal haline getirdi.

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı dehşet ve evrensellik, evrensel hukukî otorite özlemi, Soğuk Savaş koşullarında büyük ölçüde unutuldu. Önderler, kendi kamplarında gerçekleşen insan hakları ihlalleri konusunda "anlayışlı" ve "hoşgörülü" davranmaya karar verdiler; aslında ihlallerde de önderliği başkalarına pek kaptırmadılar.

Bu koşullarda Birleşmiş Milletler güç kazanamadı. Böyle bir örgüt, ancak kendisine verildiği kadar güce sahip olabilir. Sözkonusu dönemde güç sahibi olanların güçleri kendilerine lazımdı. Birleşmiş Milletler onlar için ancak dikenli olmaktan çıkmış bölgelerde, üzerinde konsensüs sağlanmış statükoyu korumakla yükümlü bekçi olarak işlev görebildi. Bunun dışında, iki blokun, geriye kalan bütün dünyaya, son kreasyonlarını sergiledikleri podyum olabildi. Ama, örneğin İsrail'e söz geçiremedi. Sorunun önemi arttıkça Birleşmiş Milletler'in etkisi azaldı.

Sonuçta Birleşmiş Milletler'in ve ona zemin oluşturan Uluslararası Hukuk kavram ve özleminin, bir hayal kırıklığı olduğunu mu söylememiz gerekiyor?

Bir bakıma, evet öyle denebilir. Kurulurken uyandırdığı umutları karşılayamaması nedeniyle, öyle oldu. Ama yukarıda da söylediğim gibi Birleşmiş Milletler tipinde bir örgüt, ancak dünya toplumları tarafından desteklendiği ölçüde etkili olabilir. Ortada bir "hayal kırıklığı" varsa, onu yaratan Birleşmiş Milletler değil, onun elini kolunu budamayı tercih edenlerdir.

Bu örgütün Dünya Savaşı sonrasında kuruluşunu bireysel iradeler değil, nesnel durum dikte etmişti. Şimdi, 21. yüzyılın başında, böyle bir örgütlenmenin gereğini ilan eden bir başka nesnel durumla karşı karşıyayız. Soğuk Savaş bitti; en azından, yeniden "iki kutuplu" bir yapılanmaya geçişin öğeleri ortada görünmüyor. En önemlisi, bu yarım yüzyıllık süre içinde dünya çok daha rahat "ele avuca sığar" hale geldi ve herkesin herkesle ilişkisi inanılmaz ölçülerde arttı. Bir başka ilginç gelişme, "enternasyonalizm"ın sivil topluma, sivil örgütlere yerleşmesi oldu. Bugün sivil toplum, tanımı gereği, uluslararasıdır.

Bu arada bir ilginç olay daha oldu. Üstelik tamamen "kendiliğinden" bir biçimde, önceden hiç planlanmadan.

Bu, Pinochet'nin İngiltere'ye tedavi için gittiği bir sırada bir İspanyol mahkemesinin onunla ilgili bir kararı sonucu ortaya çıkan, bildiğimiz olaydır.

Bu özelliğiyle Birleşmiş Milletler'i de aşmıştır ki, bu da çok önemli bir gelişmedir. Demek ki herhangi bir mahkeme, evrensel hukukun gerçek bir içerik taşıdığı herhangi bir yerde, ona göre "suç" sayılan işleri yapmış birini göz altına alabilecek ve yargılayabilecek.

Şimdi Den Hag'da Miloşeviç ve arkadaşlarının yargılanıyor olmasından çok daha çarpıcı bir gelişme.

Olay çok yeniydi, şaşırtıcıydı. Sonuçta Birleşik Krallık hükümeti diktatörü evine gönderdi. Böylece olay şimdilik kapandı. Ama hukukta hep olduğu gibi bu da bir "emsal" teşkil etti. Hukuk evrensel olacaksa, evet, bunlar da olabilecektir. Pinochet'den Miloşeviç veya Saddam'a, 1990 sonrası dünya gelişmelerini kalın çizgileriyle ele aldığımızda, bu dünyanın diktatörler için eskisi kadar rahat bir yer olmaktan çıkmaya başladığını görüyoruz. Bu, olumlu bir gelişme.

Gene bütün bu süre içinde, bütün "güdük bırakma" politikalarına rağmen, Birleşmiş Milletler ve başka uluslararası kurumlar birçok önemli iş başarmaktan geri durmadılar.

Dolayısıyla, bu gün görünen manzara, ABD'nin genel tavrı ve Irak'ta olanlar, çok iç açıcı olmasa da, nesnel durum o kadar da elverişsiz değildir. Nesnel durum adına, uluslararası hukukun gereklerini yerine getirecek bir merci, bir kurum ve bir güç gerektirdiği içindir ki, ABD bunu Birleşmiş Milletler'e bırakmamak için böyle mücadele ediyor (tabii, Bush yönetiminde ABD'den söz ediyorum)-Son "ulus-devlet"!

İnsanlık, tek insanlık olmaya doğru gidiyor, adım adım. Şüphesiz dünyada gelişme eşit değildir; dünyanın orasıyla burası arasında, şampuan üretmekten hukuk üretmeye, bir dizi tarihî fark vardır. Ama uzun vadede şaşmayan tarihî eğilim, daha ileri biçimlerin zamanla evrensel normu, standardı belirlemesidir. Artık "iç işleri"nin kalmayacağı bir dünyada, hukuk da elbette evrensel olacaktır.

Bunun yöntemi, hukuka ve insan haklarına dayalı dünya sisteminin çekiciliği olmalıdır. Yani, bunu seçmiş ülkelerde yaşanan hayat, bir zorlama olmaksızın, insanları buraya çağırmalıdır. Bir USA bir "Amerika Birleşik Devletleri" olduğu gibi, evrensel hukukun kurallarını genelde yerine getirirken, bu alanın dışında kalan

konularda özerkçe davranan bir Dünya Birleşik Devletleri de pekâlâ olabilir.